

тивних) це йому не вдалося здійснити. Проте погляди І. Франка залишаються важливими для розуміння всієї багатогранності взаємостосунків між чоловіками і жінками в українському суспільстві і, на наш погляд, потребують ширшого залучення у науково-дослідний простір.

1. *Багренець А.* Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка. – Л., 1956. 2. Гендерний розвиток у суспільстві: конспект лекцій. – К., 2005. 3. *Говорун Т.* Соціалізація статі та сексуальності. – Тернопіль, 2001. 4. *Говорун Т.В., Кікінежді О.М.* Гендерна психологія. – К., 2004. 5. *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886). – К., 2006. 6. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України. – К., 1992. 7. *Гундорова Т.* Франко не каменяр. – К., 2006. 8. *Денисюк І.* Невичерпність атома. – Л., 2001. 9. *Долгов В.* Любов, сексуальність і полова мораль в Древній Русі XI–XII століть // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – 2002. – Вип. 1. 10. *Книш І.* Франко І. та рівноправність жінки. – Вінніпег, 1956. 11. *Коллінз Р.* Кратний социологический словарь. – М., 1999. – Т. 1. 12. *Космеда Т.* Комунікативна компетенція І. Франка: Міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. – Л., 2006.

13. *Кривоший О.* Жінка в правовій культурі українського народу // Українки в історії. – К., 2004. 14. *Полонська-Василенко Н.* Видатні жінки України. – Вінніпег; Мюнхен, 1969. 15. *Рибак О.З.* І. Франко і проблеми жіночого руху в Австро-Угорщині // Іван Франко і світова культура : Мат. міжнар. симпозиуму. Львів, 11–15 вересня, 1986. – К., 1990. – Кн. 1. 16. *Рибак О.З.* Роль І. Франка в утвердженні демократичних засад жіночого руху в Галичині // Українське літературознавство. – 1986. – Вип. 46. 17. *Смоляр Л.* Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX століття. – О., 1998. 18. Українська поезія. Середина XVII ст. / Упор. В.І. Кречотня. – К., 1992. 19. Українські гуманісти епохи Відродження : Антологія : У 2 ч. – К., 1995. – Ч. 1. 20. Фемінологія. – Х., 2002. 21. *Франко І.Я.* Сочинения : В 10 т. / Пер. с укр. вступ. стаття М. Пархоменко. – М., 1956. 22. *Франко І.* Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. – К., 1956. 23. *Франко І.* Зібрання творів : У 50 т. – К., 1986. – Т. 46–50. 24. *Франко І.Я.* Вибрані твори / І. Денисюк та ін. – К., 2006. 25. *Франко І.Я.* Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до зібрання у 50-ти томах / Упоряд. З.Т. Франко, М.Г. Василенко. – Л., 2002. 26. *Франко І.Я.* Твори : У 20 т. / Корнійчук О.Є. та ін. – К., 1950–1956.

Надійшла до редколегії 02.02.06

Г. Маруза, асп.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ТВОРЧОСТІ О. ДОВЖЕНКА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Досліджено воєнну творчість О. Довженка, особливу увагу приділено творам у галузі кіномистецтва.

The article deals with the O. Dovzhenko's activity during the World War II, particular his cinema works.

Іменем Олександра Довженка було названо кінотеатри, кіностудії, вулиці, школи, однак радянська влада зробила з нього людину, подібну до гвинтика, що творила на славу комунізму і в руслі партійної пропаганди. У радянській історіографії творчість Довженка під час війни та трагічні для нього наслідки традиційно не розглядалася. Сьогодні він є відкритим для України – його роздуми, погляди та твори допомагають осмислити складність та протиріччя культурної, воєнної і політичної дійсності воєнних років.

Вивчення творчості О. Довженка залишалося актуальним протягом періоду від смерті митця до сьогодення. Численні спогади, статті, рецензії, монографії вітчизняних та зарубіжних авторів складають окремий розділ в історії кіномистецтва – довженкознавство. Ряд довженкознавців створили монографії про життєвий і творчий шлях митця, окремі роботи, погляди та принципи творчості О. Довженка. Серед них – Р. Юренев [28], І. Рачук [19], Д. Шлапак [27], Ю. Барабаш [2], І. Корнієнко [9], С. Коба [8], І. Кошелівець [13], Р. Соболев [24], О. Поляруш [18], О. Бабишкін [1], О. Мар'ямов [15], М. Куценко [14] та ін. Однак за соціалістичної дійсності творчість Олександра Петровича розглядалася однобічно, як ідеологічно спрямована, багато з творчого доробку періоду війни було приховано або змінено при опублікуванні. Останніми роками з'явилися наукові неупереджені дослідження В. Гребньової [3; 4], Р. Корогодського [10], Н. Медвідь [16], С. Касянової [7], В. Фащенко [26].

Творчий доробок Довженка періоду війни сьогодні є доступним: повністю опубліковані його кіноповість "Україна в огні", "Щоденник", статті, виступи, оповідання; відкриті архіви.

Метою даної статті є висвітлення головної проблематики творчості О. Довженка в роки Другої світової війни.

На початку Другої світової війни О. Довженко був призначений художнім керівником Київської кіностудії, але пішов працювати на студію кінохроніки – події сьогодення притягували його. Наприкінці вересня 1939 р. режисер виїхав до Західної України для створення художньо-документальної стрічки про "визвольний похід" Червоної армії. Олександр Петрович взявся за роботу над фільмом з великим ентузіазмом, адже була можливість назавжди зафіксувати радість возз'єднання українців Західної і Східної України. Він хотів показати, як полтавський хлопець у солдатській шинелі зустрічаєть-

ся з галицькою селянкою, що ще вчора працювала на поміщика, тобто, мав на меті розкрити глибокий історичний зміст об'єднання двох частин одного народу [15, с. 289]. Виявилось, що оператори не скористалися порадами Олександра Петровича: під впливом пошуку помпезності і парадності зображення подій тема долі окремої людини не знайшла місця у кінострічці. О. Довженко зрозумів марноту зусиль, коли можновладці від нього чекають фільму за стандартом – парадного, поверхового, далекого від початкової ідеї, та втратив інтерес до картини. Фільм називався "Визволення" і вийшов на екран у кінці липня 1940 р.

У липні 1940 р. Олександр Петрович повернувся до Москви із сподіваннями взятися за створення фільму "Тарас Бульба" за гоголівською повістю, до якого вже накопилися нариси за декілька років. На весну 1941 р. робота над сценарієм була закінчена. Однак війна змінила плани щодо зйомок.

О. Довженко першого ж дня війни попросився в партійному комітеті дозволу поїхати на фронт, бо не міг залишитися осторонь боротьби. Зазнавши відмови через стан здоров'я, разом із Київською кіностудією він виїхав в евакуацію спершу до Уфи, а потім – до Ашхабаду. На фронт потрапив пізніше – у лютому 1942 р., і тоді був зарахований співробітником газети Південно-Західного фронту "Красная Армия" [6, с. 511]. За іншими даними О. Довженко вже в серпні 1941 р. був на фронті з кореспондентським квитком [15, с. 296].

Перша його стаття як фронтового публіциста з'явилася 23 і 24 червня 1941 р. в обласних і центральних газетах України під назвою "До зброї!". Він писав: "... Сьогодні Гітлер своїм злочинним нападом почав проти нас війну. Сьогодні Радянський уряд відповів оголошенням священної війни проти Гітлера і його розбійників. В нинішню ніч змінився світ... До зброї, Радянська Україно! Вилітайте, Бульбенки, Богуни, Щорси, Боженки – один від одного кращий, один від одного славніший" [14, с. 154]. Так розпочався перший плідний етап творчості Довженка воєнного періоду (1941–1943). Статті "Душа народу не подолана!", "Нічим нас не візьмеш", "Лист до льотчика-бомбардувальника", "Я бачу перемогу", "В грізний час" "Батьківщина наказує!", "Звеличимо Радянську землю перемогою!" [21] сповнені гніву проти німецьких загарбників, патріотичних закликів, героїчних компонентів, як і виступи на радіо "Слово молоді" або "Лист на

присутністю своєю вже прикрашають твір" [5, с. 46]. О. Довженко не пристав на прославляння полководців та верхівки, він обрав маси, що найбільше втратили у війни.

Узимку 1944 р. О. Довженко почав писати новий твір – "Повість полум'яних літ" – надзвичайно цікаву, глибоко емоційну кінооповість, до якої вніс усі враження та спостереження років війни. Досить широко є проблематика цього твору. У ньому зображено і фронт, і підневільне життя на окупованих територіях України, і польовий шпиталь, і генералітет союзних армій, і форсування Дніпра. Письменник часто вдавався до зображення різних батальних сцен, описував жертви і втрати, особливо підкреслюючи, якою великою ціною було здобуто перемогу. Характерно, що ця кіноповість не повторювала "України в огні" – режисер шукав нові форми, авторські прийоми і ракурси. "Повість полум'яних літ" – один з кращих творів радянської літератури періоду Великої Вітчизняної війни. Однак поставити фільм О. Довженкові не вдалося: атмосфера підозри, недовіри і зневаги не сприяла екранізації. Керівництво кіностудії боялося Довженкового твору – це була знову повість про народ. І творцем перемоги були прості солдати, сержанти, офіцери, бойові генерали. І Сталіну знову не передбачалося жодного метра плівки [17, с. 240–248].

У дні війни О. Довженко активно звертався до жанру документального фільму. Бойові кінохроніки стали популярними з перших днів війни. Зокрема, кіномитці систематично випускали документальні "Бойові кінозбірники". За участю Ю. Солнцевої та письменника О. Авдєєнка О. Довженко створив два документальні фільми: "Битва за нашу Радянську Україну" та "Перемога на Правобережній Україні і вигнання німецьких загарбників за межі українських радянських земель", де виступав також автором дикторського тексту. Улітку 1943 р. Олександр Петрович змонтував з документальних матеріалів фронтових кінооператорів фільм "Битва за нашу Радянську Україну". Фільм охоплював події від 1941 до початку 1943 рр., містив зйомки в усіх родах військ на фронті, у радянському тилу та партизанських загонах. До цієї стрічки також були включені кадри з довоєнного життя. У фільмі з'являлися живі свідки фашистського терору – знівечені жінки, діти, учені, які вийшли з окупованої території, зображувалися руїни Харкова. Є гнітючі кадри відступу наших військ, важких солдатських буднів, жорстоких ворожих бомбардувань міст і сіл... Спалені села, горе людей без домівки і рідних. О. Довженко не відійшов від правди і створив літопис всенародного лиха аби донести поколінням правду про війну.

"Битва..." завершується підходом радянських військ до Дніпра. Логічним продовженням картини є другий документальний фільм "Перемога на Правобережній Україні і вигнання німецьких загарбників за межі українських радянських земель". Він знятий у світліших тонах: кадри наступального прориву військ весною 1944 р., визволення Кременчука, Умані, Львова. О. Довженко вмонтував у фільм кадри відбудови та праці на землі [17, с. 183–186].

Документальні фільми видатного митця знімали двадцять кращих операторів країни, серед них видатні майст-

ри українського документального кіно В. Орлянкін, К. Богдан, П. Касаткін та ін. [11, с. 3]. Обидва фільми з відображенням подій в Українській РСР були добре зустрінуті громадськістю, високо оцінені радянською пресою.

Олександр Петрович Довженко бачив війну власними очима, пройшов чимало її вогненними шляхами, чесно і правдиво зображував страждання народу, ратний подвиг солдата без прикрас. О. Довженко бачив і розумів, якою дорогою ціною діставалася перемога над фашизмом. Це мільйони загиблих військових і цивільних, тисячі трагедій, величезні матеріальні втрати. Запідозрити його у перекрученні історичної правди про війну, не вірити йому нема жодних підстав [12].

О. Довженко глибоко і правдиво оцінює, виразним шевченківським націоналізмом, гуманізмом у своїй военній спадщині протистояв уніфікованій формі зображення війни. Оповідання показали драматизм історичної ситуації, психологію героїв; автор відтворив свої роздуми над смыслом життя, яке полягає в усвідомленні честі, гідності, захисті рідної землі й незалежності. Тема долі українського народу стала домінуючою у Довженка в творчості воєнного періоду.

Довженкова "Україна в огні" була першим проривом у заборонену для літератури і кіномистецтва зону. Олександр Петрович мав дивовижний дар правдивості. Він навчився декламувати "у ногу з часом", однак не вмів писати напівправди і хитрої неправди. Зроблені під його керівництвом документальні фільми сьогодні є правдивим відображенням та документом воєнної історії.

1. Бабишкін О. О. Довженко – публіцист. Літературно-критичний нарис. – К., 1989.
2. Барабаш Ю. Довженко. Некоторые вопросы эстетики и поэтики. – М., 1968.
3. Гребньова В. Т. Катарсис. Олександр Довженко і тоталітаризм. – Кіровоград, 1997.
4. Гребньова В. Т. Творчість Довженка періоду війни. Митець і тоталітаризм: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – О., 1996.
5. Довженко О. Вибрані твори / Передм. А. Гуляка. – К., 2004.
6. Довженко А. Собрание сочинений: В 4 т. – К., 1969. – Т. 4.
7. Касьянова С. Принципи і засоби художнього вітлення концепції людини в кіноповістях "Звенигора", "Арсенал", "Земля", "Повість полум'яних літ", "Україна в огні" О. Довженка: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1995.
8. Коба С. Олександр Довженко: життя і творчість. Літературний портрет. – К., 1979.
9. Корнієнко І. Олександр Довженко. – К., 1978.
10. Корогодський Р. Довженко в полоні: Розвідки та есеї про Майстра / В. Шевчук (упоряд.) – К., 2000.
11. Король В. Ю. Мистецтво у солдатській шинелі // Новини кіноекрана. – 1990. – № 6, – С. 3.
12. Косяненко В. Громадянськість О. П. Довженка у ставленні до війни та її наслідків // Вісті Сосниччини. – 2004. – 9 верес..
13. Кошелівець І. Олександр Довженко: спроба творчої біографії. – Б. м., 1980.
14. Куценко М. Сторінки життя і творчості Довженка. – К., 1975.
15. Марьямов А. М. Довженко. – М., 1968.
16. Медвідь Н. О. Засоби психологічного аналізу у творчості О. Довженка воєнного періоду // Наукові записки. Серія Літературознавство. – Х., 1998. – Вип. 7 (18).
17. Плячидна С. П. Олександр Довженко. Очерк творчества. – К., 1964.
18. Поляруш О. Олександр Довженко і фольклор. – К., 1988.
19. Рачук І. Поэтика Довженко. – М., 1964.
20. Російський державний архів літератури і мистецтва (РДАЛМ). – Ф. 2081, оп. 1, спр. 398.
21. РДАЛМ. – Ф. 2081, оп. 1, спр. 393, 397, 399, 400, 401, 405, 406.
22. РДАЛМ. – Ф. 2081, оп. 1, спр. 396; 23. РДАЛМ. – Ф. 2081, оп. 1, спр. 404, 415.
24. Соболев Р. Олександр Довженко. – М., 1980.
25. Сталин И. В. Об антиленинских ошибках и националистических извращениях в киноповести Довженко "Украина в огне" / Вступ. ст. А. Платишева // Искусство кино. – 1990. – № 4. – С. 84–96.
26. Фащенко В. Кінооповідання і новелли Олександра Довженка // Фащенко В. Вибрані статті. – К., 1998.
27. Шлапак Д. О. Довженко. Життя і творчість. – К., 1964.
28. Юренев Р. Олександр Довженко. – М., 1959.

Надійшла до редколегії 07.02.07

С. Павленко, канд. іст. наук

"ЩОДЕННИК" М. ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ XIX СТОЛІТТЯ

Досліджено джерельне значення "Щоденника" М. Грушевського для вивчення окремих аспектів історії архівної справи в Російській імперії наприкінці XIX ст.

It is investigated "The Diary" of M. Hrushevskyi as a source for study of the different aspect of the archival affairs in the Russian Empire at the end of the 19th century.

В умовах актуалізації історичних досліджень життя та діяльності видатного українського історика, організатора науки, громадського діяча М. Грушевського одним

із першочергових завдань постає більш ґрунтовне та всебічне вивчення його власноручних творів мемуаристичного характеру – епістолярій, щоденників, спогадів,

© С. Павленко, 2007